

DAHÛRÎNA ÇÎROKA XELÎL BEG Û PERÎŞAN XANIMÊ

Nesim SÖNMEZ

Beşa Ziman û ÇandaKurdî- Zanîngeha Van Yüzüncü Yilê/Turkîya.

Received: 01. 2022 / Accepted: 04. 2022 / Published: 06. 2022 <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2022.10.2.929>

Puxte:

Çîrok, bi gelemperî di edebîyata dinyayê da û di edebîyata kurdî da pirê caran bûne mijara lêkolînan. Wek pênase çîrok tê maneya di kiraseke pexşanî da bi terzeke edebî û bi kurtasî hûnandina bûyerên rasteqînî û xeyalî. Çîrok, bi kurtinî û bûyera xwe ya ne tevlihevî û bi hindikayîya qehremanên xwe ji romanê hatîye veqetandin. Di çîrokê da bi piranî sînorê cihê bûyerê kifşkirî ye, vebêjer li ser mijarê hûr dibe û vegotina wê jî eşkera û zelal e. Çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê jî kiraseke edebî li xwe kirîye, bûye keresteya folklor û edebîyata kurdî ya gelerî. Bûyera çîrokê li herêma Serhedê, di navbera bajarê Bazîd û Subhangolê da derbas dibe. Lehengên wê yên sereke birazayê Behlûl Paşa Xelîl Beg û Perîşan Xanima keça Emer Axayê Milî ne. Têda ji alîyekî va evîndarî û ji alîyê din va îxanet, fesadî û bêbextî heye. Di vê vekolînê da li gor varyantên çîrokê ji alîyê ruxsarî û naverokê va li ser hatîye rawestandî, zimanê wê, lehengên wê, cihê ku bûyer lê qewumîye û bi çi rengî hatîye hûnandin hatîye nixxandin.

Peyvên Serekî: Çîrok, Serhed, Xelîl Beg, Perîşan Xanim, Behlûl Paşa.

Destpêk:

Çîrok, cureyek ji folklorê gel e û di nav edebîyata gelerî da hatîye bi cî kirin. Lewra lêkolîneran ew gelek caran kirine mijara lêkolînê xwe. Li gor mijarê gelek cureyên çîrokan hene, lê lazim e di çîrokê da bûyer, leheng, cih û dem hebe. Ji bo çîrokan taybetmendîya herî berbiçav û muhîm ew e ku di wan da bi kar anîna motifan e. Her motifek xwediyê wateyekê ye û çîrokbêj bi alîkarîya wan motifan hestên xwe bi lêv dike. Di nava çîrokan da ramanên dijber wek rindî-nerindî, xweşî- nexweşî, qencî-xerabî, şer-aşîfî, pakî-qirêjî, xweşîkî-bedî, kengîrî, dia-nifirî û hwd hene û ev ramanên dijber her dem bi hev ra di nav şerda ne. Çîrok xewn e, xeyal e, xwegihîştina armançekê ye, şopa nîşên berê ye û di heman demê da jiyana gelan e.

Meriv dikare bibêje dîroka çîrokê bi dîroka merivahîyê ra destpê dike. Herçiqas di vegotina çîrokan da hinek ferq hebin jî ew hebûna alema merivahîyê ya hevpar in. Bo nimûne çîrokan almanîyan dişibihin yên ereban, yên kurdan dişibin yên farisan, yên îngilîzan dişibin yên rûsan û hwd. Lazim e ev yeka jî were goitin ku her çîrok reng û resmê neteweyê ku ew aîdî wî ye di xwe da vedîşêrîne û bi saya van reng û resman meriv kêr-zêde dikare tesbît bike ku ev çîrok aîdî kîjan miletî û çandê ye. Mijara çîrokan kurdan, bi piranî dîrok û çanda gelê kurd e. Meriv dema çîrokan kurdî di ber çavan ra derbas dike û li ser wan analîzek çêdike di naveroka wan da bi awayekî aşkere şopên dîrok, çan û folklorê kurdî dibîne. Hema bêje di her çîrokê da gotinên mezinan, biwêj û stranên gelerî derbas dibin û têda şîret li gel têne kirin û bi rêya wan çîrokan ew têne perwerdekirin (Alakom, 2013: 15-16).

Çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê jî çîrokek bi vî rengî ye ku li devera Serhedê qewimîye û di xwe da gelek rengên folklorê kurdan dihewîne. Me, xwe gîhand sê varyantên çîrokê û li gor van her sê varyantan dahurîna çîrokê çêkir. Ji van varyantan du heb ji alîyê lêkolîner

Fettah Timar va ji ber devê çîrokbêjên herêma Bazîdê hatîye berhevkerin û di sala 2021î da li Stenbolê di nav weşanên “Ar”ê da bi navê *Destanên Kurdî I-II* hatîye weşandin û ya sisêyan jî varyanta ku ji alîyê lêkolîner Îkram İşler va di sala 2001î da ji berdevê çîrokbêjek navçeya Erdîşa Wanê berhevkerîye û di pirtûka xwe ya bi navê *Mirza Mihemed û Çavreşa Qîza Mirê Ereban* da bi serenava *Xelo û Xelîl Beg* bi cih kirîye û di sala 2016an da li Wanê di nav weşanên Sîtavê da daye weşandin. Ev çîrok ji alîyê gelek dengbêjên wek Husêyên Cângorânê, Zahiro û gelek dengbêjên din va wek kilam hatîye gotin.

1. Kurtiya Çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê

1.1. Li Gor Fettah Timar Serpêhatîya Xelîl Beg û Perîşan Xanimê

Emer Axayê Milî kesek zêde dewlemend bû. Kerîyên pezê wî û garana dewarên wî li gelî û zozanan hilnedihatin. Ew, havînan diçû li ber Subhangola ku li herêma Serhedê di navbera Bazîd û Wanê da ye konê xwe vedigirt û hetanî payîzê wexta xwe derbas dikir. Qîzeka wî bi navê Perîşanê hebû, ew di nav herêma Serhedê da bi bedewî, zanafî û jêhatîya xwe li ser zar û zimanê xelkê bû. Gelek xizmetkar û navmalîyên Emer Axa hebûn, ji wana yek jî kesek bi navê Xelo bû. Hîna Xelo di pêçekê da bû, di encama şerê navbera eşîra Milan û Êzîdîyan da dîya wî, ji tîrsa kuştina xwe, wî di pêçekê da dihêle û direve diçe. Emer Axa, wî xwedî dike û navê Xelo lê datîne. Xelo ji alîyekî va bi zîrekî, wêrekî û serwextîya xwe ji alîyê din va jî bi fesadî û derewîniya xwe bi nav û deng bû, lewra jê ra Xeloyê Fesad dihate gotin. Dema temenê Xelo dibe panzdeh-şanzdeh salî dilê wî dikeve Perîşan xanima qîza axayê wî, lê Perîşan Xanimê qet jê heznedikir û qet nedixwest di ber siha wî ra jî derbas bibe. Ew, wek benîstekê bi Perîşan Xanimê va dizeliqe û dev jê bernade. Qîzik mêze dike weha nabê, ji birayê xwe yê piçûk dixwaze ku ew, Xelo têke der û eleqeya wî, ji malê bide birîn. Li ser vê daxwazê birayê wê gazî Xelo dike, heqê wî didê û wî dişîne. Xelo radibe

dikeve rê, piştî rêwîtiyek dûr û dirêj xwe digîhîne Bazîdê. Piştî demekî ew, li wê derê dibe seyîsê hespê Xelîl Begê û bi derbasbûna demê ra digel vê karê hanê pêşekarîya Xelîl Beg jî dike. Xelîl Beg, kesek nezewucandî bûye, rojekê Xelo ji Xelîl Beg ra pêşniyaz dike ku ew here li Subhangolê keça Emer Axayê Milî Perîşan Xanimê ji xwe ra bixwaze. Xelîl Beg piştî bi destxistina hinek agahîyan vê pêşniyazê qebûl dike. Ew, ji bo ku derkeve derveyî Bazîdê destûrê ji apê xwe Belûl Paşa distîne. Xelîl Beg û Xelo radibin li hespên xwe sîyar dibin û piştî rêwîtiya çend saetan nêzîkî Subhangolê dibin. Perîşan Xanim dema wan dibîne kilamek dibêje û Xelîl Beg ji vê kilama wê mat dimîne û ji Xeloyê Bavêzîdî dipirse dibêje: Kuro ev xanim, navê min ji ku derê dizane û dibêje, Xelo dest bi fesadî û derawan dike û dibêje ev keçên şivan û gavanan nin li qisûra wan nenêre. Ew rêya xwe dewam dikin û xwe digîhînin ber konê Emer Axa, diçin hundir rûdinin, ew û zarokên Emer Begê hevûdin nas dikin û dikevên nav sohbetêke xweş û kûr. Heft rojan wek mêvan li wir dimînin û li ser daxwaza Xelîl Begê, Xelo diçe cem birayên Perîşan Xanimê û sedema hatina wan ya esasî dibêje. Birayên wê bi vê xeberê gelek kêfxweş dibin û bi bersivê erênî rêya mala xwe didin wan. Xelo, dema vedigere cem Xelîl Begê ji ber ku ew kesek niyetxerab bû bi derewan bersiva neyênîyê dide û dibêje ew keç nelayîqî camêrekî wekî we ye, birayê wê dixwazin keça xwe bidin min. Li ser vê xeberê Xelîl Beg gelek hêrs dibe, lê dîsan jî jî şerman radibe diçe ji bo ku keçîk ji Xeloyê Fesad ra bixwaze li ser kevîrê xwezgîniyê rûdine. Birayên Xanimê dema vê rewşê dibînin gelek şaş dibin, yê piçûk radibe diçe cem Xelîl Begê û jê ra dibêje, me keça xwe daye te êdî ev çi tişt e ku tu hatî li vê derê rûniştî. Xelîl Beg mêze dike Xeloyê Bavêzîdî derew kirîye, ew xapandîye û rastîya xeberê jê ra negotîye, radibe lêborîna xwe ji birayê wê dixwaze, diçe bi xwe Perîşan Xanimê ji xwe ra dixwaze, di nav sê - çar rojan da daweta xwe dike û Perîşan Xanimê digre berê xwe dide Bazîdê. Gava nêzîkî Bazîdê dibin li ser daxwaza Xeloyê Fesad, ew li ser kanîya Miçê konên xwe vedidin û dixwazin çend rojan li vir bisekinin û paşê biçin Bazîdê cem Behlûl Paşa. Xelo, pêşniyaz dike ku ew û Xelo biçin nêçîrê, lê Xeloyê Fesad xwe li nexweşiyê datîne û naxwaze biçê. Xelîl Beg bi tenê diçe nêçîrê û Perîşan Xanim jî radibe taştê amade dike dibe ji Xelo ra, gava dikeve hundurê çadîrê Xeloyê bênamûs dest dirêjî namûsa wê dike, Perîşan Xanim bi awayekê xwe ji destê wî xilas dike, çoyekç peyda dike û bi wê çoyê lê dixê ser û guhên wî di xwîne da dihêle. Xelo radibe diçe Bazîdê ji Behlûl Paşa ra dibêje ku Emer Axayê Milî keça xwe di dewsa bacê da ji te ra şand, lê birazayê te Xelîl di rê da dest dirêjî wê kir û namûsa te paymal kir. Li ser vê xeberê Behlûl Paşa gelek diqehire û radibe tevî çend saran diçe cem Xelîl Begê û li kêleka konê Perîşan Xanimê konê xwe vedigere. Dema Xelîl Beg ji nêçîrê te, Behlûl Paşa wî bi werisan dide girêdan û şkenceyek mezin lê dide kirin û di dawîyê da Xelîl Beg canê xwe ji dest dide. Perîşan Xanim jî li ser vê yekê piştî çil rojî di Qesra Îshaq paşayê da derdike ser birca herî bilind û xwe davêje xwarê, piştî wê bi heft cîyan dişkê û berî mirina xwe rastîya bûyerê dibêje û piştî ra dimire. Li ser vê yekê Behlûl Paşa bi rastîya bûyerê dihese, di nav rûreşîya xwe da dimîne û pêşkerên Behlûl Paşa jî tene Xeloyê Fesad bi şûran dikujin.

1.2. Li Gor Îkram Îşler Serpêhatîya Xelîl Beg û Perîşan Xanimê

Bi navê Xelo merivek Bavêzîdî hebûye û ji xelkê Sînekavêzê bûye. Bavê wî gelek dewlemend bûye, piştî mirina bavê wî Xelo mal û milkê, zêr û zîvê bavê xwe bi tevahî xerc dike û tu tiştêkî şûnda nahêle. Ew, dixwaze bizewice lê ji ber kû zêr û zîvên wî nemane nemimkune ku bizewice. Difikire û biryar dide ku biçê li welatê Serhedê bigere kesek dewlemend bibîne eger kurên wî tunebin jê ra bibe kur eger keçek wî ya ezêb hebê ew ê pêra bizewice û bibê zavayê wî. Xelo dibîhîze ku qet lawên Emerê Axayê Milî tunene lê keçek wî bi navê Perîşanê heye. Emerê Axayê Milî xwedîyê deşta Bişerîyê ye û ji malê dinê gelek dewlemend e. Ew her havînê mala xwe bar dike tê welatê Serhedê li kêleka Subhangolê di zozanê Mehmûd Paşa da konê xwe vedigere û havina xwe derbas dike. Ew, îsal jî wek salên derbasbûyî tê li kêleka Subhangolê bi cih û war dibe. Xelo jî radibe diçe li konê Emer Axayê Milî dibe mêvan û dibêje lawên te tunun eger tu qebûl bikî ez ê ji te ra bibim kur. Emer Axayê Milî jî wî wek kur digire qebûl dike û cemaet radibe diçe dest û rûyê hev. Xelo bi vê biryarê gelek kêfxweş dibe û xwe bi xwe dibêje: “*Nîyeta dilan qezaya serfîyan e.*” Piştî çend rojan êdî Xelo dixwaze Perîşanê bibîne û çevên wî her wext li paş perde li hêvîya dîtina wê bûye. Carekê Perîşan ji paş perde derdikeve û Xeloyê Fesad dibîne li qet kêfa wê ji Xelo ra nayê. Xelo têdigêhêje ku Perîşan wî nagire, radibe berê xwe didê Bazîdê diçe mala Mehmûd Paşayê apê Xelîl Begê û xwe dikê lawê wî. Xelîl Beg kesek nezewucandî bûye û Xeloyê Fesad pêşniyaz dike kû ew keça Emerê Axayê Milî ji xwe ra bixwaze. Xelîl Beg vê pêşniyazê qebûl dike lê Xelo jê ra dibêje em ê îşev qîz û bûkên vî bajarî li cihek kom bikin bila werin di ber te ra derbas bibin lê nebî nebî tu sêvê bavêjî li serê yekê bixîni. Xelo li alîyê din diçe vê xeberê ji Mehmûd Paşa ra dibêje, ew bi vê xeberê gelek kêfxweş dibe û emir dike ku li defa hewarê were dayîn. Bi dengê defa hewarê ra qîz û bûkên bajêr xwe didin ber neynikan, bisk û tuncikên xwe çêdikin, xwe dixemilînin û tene cihê kombûnê û di ber Xelîl Beg ra yek bi yek derbas dibin lê Xelîl Beg, sêvê li serê tu kesekê naxîne. Mehmûd Paşa mat û metal dimîne ji vê rewşê ra. Xelo, radibe Xelîl Beg dide pey xwe li hespên xwe sîyar dibin û berê xwe didin Subhangolê diçin konê Emer Axayê Milî. Pir diçin hindik diçin diwestin li cihekî disekin bîhna xwe didin û piçêkî radizên. Xelîl Beg di xewna xwe da Perîşan Xanimê wek kewek gozel dibîne û wê gelek diecibîne. Di heman demê da Perîşan Xanim jî di xewna xwe da Xelîl Begê dibîne û gelek ji wî hez dike. Perîşan, dema ji xewê hişyar dibe, dibîne ku gustîla di tilîya wê da hatîye guherandin û Xelîl Begê jî ferq dike ku gustîla wî hatîye guherandin. Perîşan, xewna xwe ji dîya xwe ra dibêje lê dîya wê qîma xwe bi vê xewnê nayîne. Perîşan Xanim, cardin dikeve xewê û heman xewnê dibîne, dema hişyar dibe vê xewnê jî ji dîya xwe ra dibêje lê dîya wê dîsan bersivê baş nadê. Nihayet Xelîl Beg û Xeloyê Fesad tene ber konê Emer Axayê Milî pêya dibin û diçin li hundir rû dinin. Piştî demkê Xelîl Beg ji xwe ra Perîşan Xanimê dixwaze û sê roj û sê şevan daweta xwe dike. Xeloyê Fesad ji ber vê rewşê gelek aciz dibe û vedigere Bazîdê ji Mehmûd Paşa ra dibê ez û Xelîl Begê em çûm

Subhangolê bûn mêvanê konê Emer Axayê Milî, min ji xwe ra keça wî ya bi navê Perîşanê xwest lê birazayê te bi destê zorê xanima min ji min girt û ev heft roj e bi namûsa min ra dilîze. Mehmûd Paşa li ser vê xeberê gelek bihêrs dikeve û emir dide ku eskerên wî herin Xelîl û Perîşanê bi sûran bikujin û goştê wan pirtî pirtî bikin û bînin. Xelo tevî eskeran diçe Xelîl begê dîkujê û Perîşan xanimê jî tîne Bazîdê. Lê Perîşan Xanim li vê bêbextîya Xeloyê Fesad sebir nake radibe xwe dîkujê.

2. Serdem û Cih û Warê Çîrokê

Çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê, serpêhatîyek rasteqînî ya tarîxî ye. Wek tê zanîn di her çîrokekê da rastîyek heye. Ev rastîya dîrokî îmkân dide ku meriv serpêhatîyê fêhm bike. Di nav kurdan da bi taybetî jî li herêma Serhedê çîrokbêj û dengbêj gelek çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê dikin û van salên dawîyê di nav berhemên ku çîrok têda hatine berhevkirin da ji cih girtîye.

Di her du varyantên ku lêkolîner Fettah Tîmar berhevkirine da navê Behlûl Paşa û navê bajarê Bazîdê derbas dibe. Wek ji berhemên dîrokî jî tê zanîn ku Behlûl Paşa (w. 1855) yek ji mîrên Mîrektîya Bazîdê ye (Gültekin, 2014), serdema jîyana wî li gor çavkanîyan herçiqas were guhertin jî wisa tê xwîyakirin ew di sala 1840î da Mîrê Bazîdê bûye (Karzan, 2013: 25-32). Dîsan di her sê varyantada jî navê bajarê Bazîdê û Subhangolê derbas dibe. Bajarê Bazîdê, îro li herêma Serhedê navçeyek ji navçeyên bajarê Agirîyê ye û Subhangol jî di navbera navçeyên Bêgirî/ Muradiye û Çardêran/ Çaldîrana Wanê da cih digire. Ji van agahîyan tê xwîyakirin ku çîrok di sedsala 19an da di navbera bajarê Bazîdê û Subhangola bajarê Wanê da qewimîye.

3. Lehengên Çîrokê

Lehengên çîroka Xelîl Begê û Perîşan Xanim, di her sê varyantan da jî hevbeş in. Tenê Mîrê Bazîdê di varyantên ku Fettah Tîmar berhevkirine da Behlûl Paşa ye û di varyanta ku Îkram Îşler jî berhevkirîye da navê Mîrê Bazîdê wek Mehmûd Paşa derbas dibe. Lehengên ku di çîrokê da derbas dibin ev in:

3.1. Perîşan Xanim

Perîşan Xanim, di her sê varyantan da jî keça Emer Axayê Milî ye. Ew, keçek bi navê deng e, nazîdar e, bedew e, xwedan esl û nesl e, delalîka mala bavê xwe ye, xwedan feraset e, bi namûs e. Perîşan Xanim, di çîrokê da rola Zîna ku di Mem û Zîna Ehmedê Xanî da derbas dibe dilîze.

3.2. Xelîl Beg

Xelîl Beg, di her di her sê varyantan da jî wek kesek mîrzade, ehlê serayê, bi namûs, zana û bi edeb hatîye nasandin. Xelîl Beg, di çîrokê da rola Memî ku di Mem û Zîna Ehmedê Xanî da derbas dibe dilîze.

3.3. Xelo

Navê Xelo bi eslê xwe Xelîl e lê him di berhema Fettah Tîmar da û him jî di ya Îkram Îşler da ji bo wî wek nasnav; Xelo, Xeloyê Fesad û Xeloyê Bavêzîdî hatîye bi kar anîn. Di her sê varyantan da jî Xelo wek merivek; êtîm, fesad, xêrnexwaz, bi çiv û çûv, xwedîyê dek û dolaban, derewîn, bênamûs, bêqeneet û çavnebar hatîye nasandin. Bi taybetî jî Xeloyê Fesad, di vê çîrokê da rola

Bekoyê Ewanê ku di destana Mem û Zîna da derbas dibe dilîze.

3.4. Emer Axayê Milî

Emer Axa, di tevahîya varyantan da kesek mîr, mezinê Eşîra Milan, xwedîyê deşta Bişerîyê, xwedîyê kerîyê pez û dewaran hatîye nasandin. Ew, kesek zivistanan li welatê germîyan û havînan jî li zozanên herêma Serhedê jîyana xwe derbas dike.

3.5. Behlûl Paşa

Navê Behlûl Paşa tenê di her du varyantên ku Fettah Tîmar berhevkirîye da derbas dibe û ew wek Mîrê Mîrektîya Bazîdê hatîye nîşandan. Di van varyantan da ew ji alîyêkî va; kesek xwedan hukum, dadmend, bi rehm, qencîxwaz û ji alîyê din va; kesek zordar û zilimkar hatîye nasandin. Behlûl Paşa, di çîrokê da rola Mîrê Cizîrê Mir Zeyneddînê ku di Mem û Zîna Ehmedê Xanî da derbas dibe dilîze.

3.6. Mehmûd Paşa

Navê Mehmûd Paşa, tenê di varyanta ku Îkram Îşler berhevkirîye da derbas dibe. Wisa tê xwîyakirin ku Mehmûd Paşa û Behlûl Paşa yek kes in, tenê navê wan cu da ye. Di her du varyantên Fettah Tîmar da Behlûl Paşa kesayetek bi çî rengî derebas dibe di varyanta Îkram Îşler da jî Mehmûd Paşa kesayetek bi wî rengî derbas dibe.

4. Hevbeşîya Çîroka Xelîl Begê û Perîşan Xanimê Digel Destana Mem û Zîna

Di serpêhatîya çîroka Xelîl Begê û Perîşan Xanimê da ji alîyê hûnandina bûyerê va hin motîfên ku hatine bi kar anîn dişibihin destana Mem û Zîna Ehmedê Xanî. Meriv dikare bi awayekî zela tesbît bike ku ev çîrok gelek zêde di bîna tesîra destana Mem û Zîna da maye û bi rengê bûyera Mem û Zîna hatîye boyaxkirin û nivîsandin.

4.1. Kurteya Destana Mem û Zîna

Bi armanca ku mijar baş were fêmkirin li vir bi kurtasî bûyera Destana Mem û Zîna hatîye dayîn. Bûyera Mem û Zîna li Cizîra Botan bi kurtasî weha derbas dibe:

“Zîn û Stî her du xwîşkên Mîrê Cizîra Botan Mir Zeyneddîn in, Tacdîn katibê dîwana Mîr e û Mem jî destbirayê Tacdîn e. Roja Newrozê Mem û Tacdîn cil û bergên keçan, Zîn û Stî jî yên mêran li xwe dikin û diçin li qada Newrozê hevûdin dibînin û kêfa Tacdîn gelek ji Stîyê ra û ya Memî jî ji Zîna ra tê. Tacdîn diçe Stîyê ji Mîr dixwaze û bi vê rengê ew digêhêje miradê xwe. Piştî daweta xwe Tacdîn cara duduyan diçe ku ji Mîr Zeyneddîn, Zîna ji Memî ra bixwaze. Gava meseleyê jî Mîr ra dibêje, Mîr ji Memî hezdike lê qet naxwaze Zîna bide wî. Bi navê Bekir dergevanekî Mîrî hebûye, lê ew bi navê Bekoyê Fesad hatibîye. Ew kesek gelek nebaş û fesad bûye û qet nexwestîye Zîna bibe hevîna Memî, lewra gelek fesadî û şeytanî di navbera Mîr û Memî da kirîye. Beko xwestîye ku vê meselê bê awayekî neyînî çareser bike û ji Mîrî ra gotîye: Mîrê min, tu gazî Memî bike jêra bêje ez dixwazim bi te ra setrencê bilîzîm, lê em ê di navbera xwe da şertek daynin, kê ji kê sê car bir, ew ê daxwazîya xwe ji ê din ra bêje û ew jî wê daxwazîyê bi cih bîne. Eger te jê bir tu yê navê evîndara wî jê bipirsî, ew derewan nake, ew ê navê Zîna bibêje, wê demê em ê wî bixin zîndanê û hustukura xwe jê xilas bikin. Mîr, vê

pêşniyazî qebûl dike û gazî Memî dike û jê ra dibêje, piştî qebûlkirina Memî, ew dest bi lîstika setrencê dikin û di dawîyê da Mîr, sê caran ji Memî dibe û paşê dibêje dor hate şertê me. Ka ji min ra bêje yara te kî ye ez herim ji te ra bixwazim. Memî bersivê nade li dema ku Beko bi fesadî di derheqê yara wî da xeberên nebaş dibêje Memî mejbûr dimîne ku bibêje yara mîn Zîna Zêdan e. Mîr dema vê yekê dibihîse gelek hêrs dibe û emir dike ku Memî bibin tîxin zîndanê. Eskerên Mîrî, Memî dibin dikin zîndanê û piştî demekî Memî di zîndanê da dimire. Dema ev xeber digêhêje destbirkê Memî, Tajdînê ew radiibe diçe şûrê xwe dikişîne û Bekoyê Fesad dikuje. Dema Zînê jî van xeberan dibihîze li ber vê xebera dilsoj taqeta wê namîne ku sebir bike û piştî çend rojan ew jî dimire.” (Xanî, 2010).

4.2. Zîn û Perîşan

Zîn û Perîşan her du jî lêhengê jin yên çîrokan in. Zîn xwîşka Mîrê Cizîrê ye û Perîşan jî keça Mîrê Eşîra Milî ye. Her du leheng jî li pey meşûqê xwe bi dileke tîjî eşq dişewitin, dilorînin û hêstiran wek barana biharê dibarînin. Zîn, çawa ku ji boy Memî dîn û har e û sewda li serî daye wisa jî Perîşan, ji bo Xelîlî dîn û har e û sewda li serî daye. Zîn çawa ku li pey daxwaz û xwezîyên xwe diçe û dêv ji wan bernade Perîşan jî heman rêyê dişopîne û dixwaze xwe bigihîne daxwaz û xwezîyên xwe. Zîn piştî mirina yara xwe naxwaze bijî her weha Perîşan jî piştî mirina yara nexwestîye jîyana xwe berdewam bike û xwe kuştîye.

4.3. Memî û Xelîlî

Memî û Xelîlî, di gelek alîyan va dişibihin hev. Her du jî di çîrokan da lehengên mîr yên sereke ne. Memî kurê mîrî nîne lê gelek nêzikî koşk û seraya wî ye, Xelîl jî kurê Mîrî nîne lê ew birazayê mîrî ye, her du leheng jî bi bengînî aşîqê yara xwe ne, dema derfet çêdibe ku xwe bigihînin yara xwe jîyana xwe ji dest didin. Memî bi emr û fermana Mîrê Cizîrê dikeve zîndanê û di dawîya dawîyê da di zîndanê da dimire, Xelîl jî bi emr û fermana Mîrê Bazîdê tê girtin û bi îşkenceyê gelek dijwar tê kuştin.

4.4. Beko û Xelo

Beko û Xelo her du jî nûnerê nebaşîyê ne û diwarê fesadî û şeytanîyê da roleke mezin dilîzîin. Çawa Beko, bi dek û dolaban nahêle Memî xwe bigihîne Zînê û bi miradê xwe şa be were jî Xelo, bi derewên xwe nahêle Xelîlî xwe bigihîne Perîşanê û bi miradê xwe şa be. Sedema ketina Memî zîndanê dek û dolabên Beko ne û sedema kuştina Xelîlî jî derew û îftirayên Xelo ne. Beko bi eslê xwe mitrib e lê Xelo bi eslê xwe Êzîdî ye. Beko, dergevan û pêşekar e û her weha Xelo jî dergevan û pêşekar e.

4.5. Mîr Zeyneddîn û Behlûl Paşa

Mîr Zeyneddîn û Behlûl Paşa her du kesayet jî lehengên çîrokan yên neserek ne, her du jî mîr in. Her du jî, ji aliyê yê da bi camêrî û mîrxwasîya xwe derdikevin pêş ji aliyê din va jî bi zordariyê xwe nişanî me didin. Çawa li jor jî derbas bu di varyanta sisêyan da navê Behlûl Paşa wek Mehmûd Paşa derbas dibe.

5. Motîfên Çîrokê

Motîf, di berhemên folklorik da ji aliyê avahîsaziya vegotinê va hêmanên herî biçûk in, nayênê perçekirin û

têne dubarekirin. Ew, bi tena serê xwe xwedîyê wateyekî ne û digel vê yekê ew di nava vegotinê da bi hûnandina çîrokê ra xwe bi cih dikin û dibin perçeyek ji wê. Motîf, dikarin bi heman peywirê ji çîrokek derbasî çîrokeke din bibin û di qedandina avahîya vegotinê da roleke muhîm bilîzin. Herçiqas hinek caran li gor herêman û demê di forma motîfan da hinek cudahî derdikevin jî, lê ev yeka tesîrek li ser peywira wan ya esasî nake (Attî, 2013:28). Di vê xebatê da tesbîtkirina motîfan li gor rêbaza Indexa Stith Thompson hatine kirin. Motîfên ku mê di çîroka Xelîl Begê û Perîşan Xanimê da tesbîtkirine ev in:

5.1. Motîfa Astengêr

Motîfa Astengêr, di Motîfa Indexa Stith Thompson de di beşa Hîle û Cinsiyetê da hatîye tesbîtkirin. Ev beş di heman xebatê da, di bin herfa **K** û **T** ya da hatine qeydkirin. Di her sê varyantên çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da xalên ku Xeloyê Fesad eleqedar dikin, ev in: Mirovê xerab û xayin: Di her sê varyantên çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da jî Xeloyê Fesad, wekî kesek xayîn û bi tevahîya karên xwe xerab derdikeve pêş me. Sûcdarkirinên xelet: Ev xal bi kirinên neheq ên Xeloyê Fesad ra têkildar e.

Di gelek destanan da wek ya *Leyla û Mecnûnê*, *Ferhad û Şîrînê*, *Tahir û Zuhreyê*, *Cembelî û Binefşa Narînê*, *Sîyabend û Xecê* û hwd. da em rastî motîfa astengêrîyê tînin.

Xeloyê Fesad di çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da ji gelek alîyan va motîfa astengêrîyê teşkil dike. Hê ji destpêkê ew, di derbarê evîna Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da agehiyên şaş dide Behlûl Paşa û her weha bi rêya hîleyan dike ku Xelîl Beg li hember Behlûl Paşa, bi rêyeke ne rast bide suçdarkirin û wî bi destê Behlûl Paşa bide kuştinê. Ev agahîyên nerast dibine sebaba mirina Xelîl Beg û dû ra jî mirina Perîşan Xanimê. Motîfa astengêrîyê, di her sê varyantên çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da motîfeke pir bi hêz û esasî ye.

Wek mînak di çîrokê da Xelo weha tê nasîn:

“...Xelo ji aliyêkî va bi zîrekî, wêrekî û serwestîyê ji aliyê din va jî bi fesadî û derewîniya xwe bi nav û deng bûye, lewra jê ra Xeloyê Fesad hatîye gotin...” (Tîmar, 2021: 71)

5.2. Motîfa Hîleyê

Di çîroka Xelîl Begê û Perîşan Xanimê da motîfa hîleyê bi forma xwe ya herî karakterîstîk, di lîstina setrencê de derdikeve pêş me. Di destpêka lîstikê da Xelîl Beg, Mîr tîk dibe lê Xelo mudaxeleçî rewşê dike û nahêle Xelîl Beg bi ser bikeve. Çimkî ew dibîne ku Perîşan Xanim li ber derê çadira xwe sekinîye û li wan temaşe dike. Lê piştî Xelîl Beg pêda ye û ew, wê nabîne. Xelo, bi armanca ku berê Xelîl Beg bikeve Perîşanê û konsantrasyona wî ya li ser lîstikê xerab bibe, ji Mîr û Xelîl Beg dixwaze ku ew cihê xwe bi hev biguherin. Piştî ku Mîr û Xelîl Beg, cihê xwe bi hev diguherin û berê Xelîl Begê dikeve Perîşanê, bala wî jî ser lîstikê diçe. Lewma ew tîk diçe û di dawîya vê hîleyê da tê kuştin. Di varyanta yekê û ya sisêyan da jî motîfa hîleyê hatîye bi kar anîn.

Varyanta Iê

“...Birazî, hingî tu çûyî, min bi tu kesekî ra tîra dilê xwe kişik nelîstîye... Em ji xwe ra kişik bileyîzin ... Xelîl Beg, li pêşberî mamê xwe rûniştîye û wan dest bi lîstikê

kirine... *Xelîl Beg li ser hev deh caran ji Behlûl Paşa Birîye ... Xelo ... gotîye Behlûl Paşa: Paşayî xweş be! Di ûsila kişikan da, şûnguhertin jî heye. Hûn dikarin şûna xwe biguherînin ... Mam û Birazî rabûne şûna xwe guhartine. Vê carê berê Xelîl Begê ketîye çadira Perîşan Xanimê ku Perîşan Xanim lê bû ... mamê wî danzde caran bi ser hev jê birîye û di lîstika kişikan da bi ser ketîye ...*” (Tîmar, 2021: 105-106)

Varyanta IIIyan

“... Dema ku rûnuştin û textê kişikê anîn danîn ser erdê da ku ap û birazî bi hev ra kişikê bileyzîn. Xelo ku dêhna xwe dayê texte çi qas ku rast bû Xelîl Begê ji apê xwe dibe ... Perîşan çû derve sekini li wan mêze kir ... Xelo got: De lawo jina te li ber derî rûniştîye seyra we dike. Heke ku tu di huzûra jina xwe da ji apê xwe bibî ji te ra şerm e. Xwe bi destê apê xwe da berde ... Wî xwe bi destê apê xwe da berda. Wan heft caran leyîstin, her heft caran jî Xelîl Begê xwe xwe bi destê Mehmûd Paşayî va berda ...” (Îşler, 2016: 194-195).

5.3. Motîfên Ajelan

Ajel, di folklor û edebîyata gelerî da bi rengên cur be cur derdikevin pêş me. Ajel, keresteyên folklorê û edebîyata gelerî ne. Di folklorê kurdan û edebîyata kurdî ya gelerî da motîfa ejelan zêdetir hatîye bi kar anîn. Ajelên ku me di çîrokê da tesbît kirin ev in:

5.3.1. Karxezal

Di nava folklorê gel da bi taybetî di helbest û stranên gelêrî da cihê Karxezalê pir girîng û muhîm e. Karxezal, wekî motîfa xweşikîya pak û saf, xwe nîşan dide. Di çanda nêçîrvaniyê da gelek çîrokên bi nêçîra xezalan va girêdayî hene ku di van çîrokên da xweşikî û bêgunehîya xezalê derdikeve pêş. Xezal, hem bi xweşikîya xwe û hem jî bi xweşikîya çavên xwe, di edebîyata gelerî û ya klasîk da bûye motîfeke sereke. Di edebîyatê da ew wek sembola ‘hezkirinê’ hatîye qebûl kirin.

Di *Çîroka Xelîl Begê û Perîşan Xanim* da motîfa karxezalê tenê di varyanta sisêyan da hatîye bi kar anîn.

Varyanta IIIyan

“... De wekî wisan e. Ez ê herim jê ra bêjim ku ez û Xelîl Begê çûne nêçîrê. Karxezalek ji ber me fîrya. Me herda jî dizgîna hespê xwe berda û zengî kir. Ha li vira, ha li wira, menzîla me dirêj bû ... Min ajot ser karxezalê û hema bi zindî girt û avête ber xwe...” (Tîmar, 2021: 149-150).

5.3.2. Hesp

Di edebîyata gelerî da bi taybet di çîrok û destanan da, motîfa hespê gelekî bi îtibar e. Lehengên çîrok û destanan pirî caran bi hepsên xwe yên efsaneyî navdar in. Hesp ne tenê di destan û çîrokên da, her wisa di nava çanda rojane ya civakê de jî gelekî muhîm e û ajalek pîroz e. Çimkî ew di demên herî dijwar da, di şer û pevçûnê da, di rêwîtiya da avantajê berbiçav dide xwediyê xwe da ku ew bikaribe di karên zor da bi ser bikeve. Ji ber vê yekê hesp ne tenê ji aliyê hêmanên efsaneyî va, ji aliyê çanda civakê va jî hêmanek e.

Hesp, di çand û folklorê kurdan da gelek muhîm e û her lehengek çand û folklorê kurdî xwediyê hespek navdar e. Bo nimûne navê hespê Memê Alan “Bozê Rewan” e, yê Rustemê Zal “Rezşê Belek” e, yê Evdalê Zeynikê “Gogerçîn” e, yê Sîyabend “Hespê Şê” ye û yê Derwêşê Evdî jî “Hedwan” e. Her weha di çîroka Xelîl Beg û

Perîşan Xanimê da jî motîfa hespê hatîye bi kar anîn lê ev hesp, ne hespek dersayî ye ew, ji bo sîyarîyê û rêwîtiyê hatîye bi kar anîn. Xwediyê hespê Xelîl Beg e û di çîrokê da motîfek esasî nîne, ew wek motîfeke “alîkar” hatîye bi kar anîn. Di her sê varyantan da jî motîfa hespê hatîye emilandin.

Varyanta Iê

“... Ji piştî mehekê an çil rojan ra, Xelo anî hatîye, Hespê Xelîl Begê, av di orta her du guhên hespê da berda ye, hetanî dêlbijîyan şuştîye. Paşê jî wî hesp birîye li qadê hinek gerandîye, çend caran ji dora qadê ra birîye û anîye ...” (Tîmar, 2021: 76).

Varyanta IIyan

“... Pêşkeran hespê wî zîn dikirin, teng û qûşa wî dişidandin. Xelîl Beg lê sîyar dibû û diçû nêçîrê ...” (Tîmar, 2021: 117).

Varyanta IIIyan

“... Lê hespê Xelîl Begê seqet e, ... Go: Lawo hespê min seqet e nikare here!” (Îşler, 2016: 165).

5.4. Motîfa Guhertina Gustê

Motîfa Gustîlê, di folklor û edebîyata gelerî da bi serê xwe motîfek muhîm e. Di vegotinên gelerî da wekî nîşana hev naskirinê, aşiq û meşûq yadîgaran didin hev û din. Ev jî bi piranî tiştên mîna gustîl, mohr, destmal û hwd in. Di edebîyata kurdî ya gelerî da em herî zêde rastî gustîlê tên. Wekî mînak di Mem û Zînê da dema ku li qada Newrozê Tacdîn û Memî ji Stî û Zînê vediqetin gustîlên xwe bi wan ra diguherin.

Di destan û çîrokên da dîtina yekem a aşiq û meşûqê gelek muhîm e. Di çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da jî hev dîtina yekem a Xelîl Beg û Perîşan Xanimê di xewnê da bi hev ra guhertina gustîlan destpê dike. Bi hev guhertina gustîlan tenê di varyanta sisêyan a çîrokê da heye. Perîşan Xanim di xwena xwe da dibîne ku gustîla wê hatîye guherandin û her weha Xelîl Beg jî gava ji xewa xwe hişyar dibe li tilîya xwe mêze dike ku gustalî wî jî hatîye guherandin.

Varyanta IIIyan

Motîfa gustîlê weha derbas dibe:

“... Dayê ew ê hatîbû bibû kurê bavê min digel Xelîl Begê birazîyê Mehmûd Paşa li filan zozanê ne. Min hêj di xewna xwe da ew dîtî. Me gustîlên xwe bi hev û din guhartin ... Dema li gustîla xwe dinêre eşqek dikeve dilê wê ... Xelîl Beg gazî kir û got: Xelo Lawo weleh keçik wa li pey me ketîye! Dibêje gustîla tilîya min guherîye. Lawo weleh gustîla tilîya min jî hatîye guhertin. Keçik rast dibêje ...” (Îşler, 2016: 163-166).

5.5. Motîfa Xewnê

Motîfa xewnê, di Motif Indexa Stith Thompson da, di beşên T: Cinsiyet, D: Sêhr, M: Tayinkirina Pêşerojê de hatîye nîşandan.

Xewn, bi piranî ji bo lehengên çîrokê di wateya pozîtîf da derdikeve pêşberî me. Lê ger di çîrokên da kesên zalim an jî padişahên zalim hebin û ew xewnê bînin, bi piranî ev xewn ji bo wan weke xewneke nebixêr tê fêmkirin.

Ji serdemên herî kevnar û vir va meriv bi xewnan ra mijûl bûne û îro jî dibin. Bi pênaseya herî hêsan meriv dikare xewnê wekî; rêzexeyala ku di halê xewê da di hişê meriv da derbas dibe, tarîf bike (Günay, 1999: 78). Motîfa xewnê; di cureyên mîna destan, çîrokên gelêrî û

efsaneyan da derdikevine pêş û di derheqê bûyinên siberojê da nîşaneyan didine.” (Kaya, 2007: 621).

Zeynelabidîn Zinar di derheqê motîfa xewnê a ku di çîrokên kurdî da derbes dibe weha dibêje: “*Di bingeha Çîroka Kurdî da xewn, umîdeke mezin e ku ji mirovan ra çêdibe. Pir tiştên dema pêşê hene ku lehengê çîrokê, bi dîtina xewnan pêzan dibe û li wê gorê dimeşe, diçe heta ku li armanca xwe sererast dibe.*” (Zinar, 2009: 129).

Motîfa xewnê di çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da jî derdikeve pêşî me. Xelîl Beg, di rêwîtiya xwe da li ciheke bi armanca bîhnvedanê disekine, di wê esnayê da radikeve, di xewna xwe da Perîşan Xanimê wekî kewek gozel dibîne, di xewnê da gustîla xwe bi ya wê ra diguherîne; Perîşan Xanim jî li mala xwe di xewna xwe da Xelîl Begê dibîne û di xewnê da gustîla xwe bi ya wê ra diguherîne.

Motîfa xewnê di çîrokê da tenê di varyanta sisêyan da derbas dibe:

Varyanta IIIyan

“... *Êvarê wan afincîyên xwe danîn, serê xwe danîne ser afincîyan û bi xew ra çûne. Bi îradeya Rebê Alemê Perîşan jî di wê demê da bi xew ra ra diçe. Xelîl Beg, Perîşanê wekî keweke gozel di xewna xwe da dibîne. Perîşan jî Xelîl Begê di xewna xwe da dibîne, her du bi hev ra dileyîzîn ...*” (Îşler, 2016: 163-162).

5.6. Motîfa Evînê

Motîfa evînê di tesnîfa Stith Thompson da motîfeke sereke ye. Motif di Indexa Stith Thomson da, di binê sernava Cinsiyetê da, li binê herfa ‘T’ yê hatiye qeydkirin.

Evîn, di çîrokên gelerî da mijareke bingehîn e. Di destan û çîrokên gelerî da evîn û evîndarî motîfek zêde berbelav e û mijara evînê gelek zêde derdikeve pêş me û li dor evînê tê hûnandin. Bo nimûne di destana Leyla û Mecnûnê da, Ferhad û Şîrînê da, Romeo û Julietê da, Memê Alan da, Siyabend û Xecê da, Binefş û Cembelî da, Derwêşê Evdî û Edûlê da û Zembilfiroşê da evîn. mijara sereke ye û motîfa evînê jî motîfa herî diyarker e. Di çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da, forma hevdîtina Xelîl Beg û Perîşan Xanimê ne wekî destana folklorî ye. Di çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da her du evîndar ne ji bajarekî ne û her du leheng, di nav fend û fûtê merivek necamêr da hev û din nasdikin. Destpêka evîna wan bi dîtina xewnê ye. Di her sê varyantan da jî evîn di encama kirina dek û dolabên Xeloyê Fesad da destpê dike.

Di çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da, evînek e trajîk heye. Di her sê varyantên çîrokê da jî derdikeve pêşîya me ku Xeloyê Fesad, Behlûl Paşa dixapîne û di encamê da Behlûl Paşa, birazayê xwe Xelîl Begê dide kuştin û li ser vê kiryarê Perîşan Xanim jî xwe dukuje. Xelo bi awayekî derew ji Behlûl Paşa ra dibêje bavê Perîşan Xanimê keça xwe ji te ra şand lê bi rê da birazayê te Xelîl Begê, dest dirêjî li namûsa te kir û ew lewitand. Li ser vê yekê Behlûl Paşa birazayê xwe Xelîl Begê dide kuştin û piştî ku Perîşan jî xwe dukuje Behlûl Paşa ji rastîya bûyerê agahdar dibe û di encamê da Xeloyê Fesad jî tê kuştin.

5.7. Hejmarên Formel

Hejmar, di jîyana merivahîyê da rolek girîng dilîze. Bawerîya bi hejmaran di van demên dawîyê da derneketine meydanê. Ji demên berê va tê bawer kirin ku

di her hejmarekî da wateyên veşartî hene. Li gor vê bawerîyê hinek hejmar, şans û bextek baş didin merivan û hênek jî dibine sedema têkçûyêna wan. Di gelek çandan da, di heman demê da di şaristanîya Babîlan, Hind û Misrê da, hejmar wekî destpêka her tiştî hatîye dîtin û hin hejmar li gorî wateya xwe “pîroz” hatine hesabandin.

Hejmarên Formel di Motif Indexa Stith Thompson da di Beşa “Z” yê da hatine nîşandan.

Hema bibêje di tevahîya berhemên folklorê da bi taybetî jî di çîrok, efsane û destanan da, di çanda maddî û manewî ya civakê da gelek caran bi rengekî berbelav û hevbeş hin hejmar derdikevin pêş me. Li gor zanista folklorê meriv dikara wan hejmaran wekî 1, 3, 4, 5, 7, 9, 13, 33, 40, 70, 72, 99, 300, 360, 1000 û 1001 rêz bike. Ev hejmar hem di nava mîtolojiya civakan da, hem di nava bawerî û dînên civakê da û hem jî bi giştî di nava çanda gelêrî ya civakê da xwedîyê hinek taybetmendîyan in. Ew taybetmendiyên van hejmaran ên berbelav û hevbeş, rê vedikin ku zanyarên folklorê û cureyên zanyariyên din li ser wateya wan, dîroka wan û efsaneyên li derdora wan çêbûne bisekinin (Boratav, 2003: 117-118).

Di folklorê kurd da; di çîrok, destan û efsaneyan da, em bi heman rengî rastî van hejmaran tên.

5.7.1. Hêjmara Heft (7)

Hejmara heft, di gelek bawerî û çandan da bi awayekî berbelav hatîye bi kar anîn. Di şaristanîya Misrê da ev hejmar wekî nîşaneya jîyaneke bêdawî hatîye qebûlkirin. Wek tê zanîn ku di serdema Sumerîyan da îbadetxaneyek heft derî hatîye çêkirin û piştî qedandina karê înceatê di vê îbadetxaneyê da heft çêlek û heft mîh wek qurban hatine serjêkirin.

Di Ehda Atîk/ Peymana Kevin da derbas dibe ku Xwedê dinya di şeş rojan de afirandîye û di roja heftan da jî bîhna xwe daye.

Di alema Îslamê da jî hejmara heft, xwedîyê wateyek taybet e. Li gorî pirtûkên dînî, heft derên bihuştê hene û ji bo dojhê jî pêlekaneke heft gavî heye. Kesên ku diçin hecê heft caran li dora Kabeyê dizivirin. Quran, li ser heft herfan nazil bûye. Di navbera bajarê Mekke û Medîneyê da heft keleh hene. Di Quranê da derbas dibe ku Melîkê Misrê di xwena xwe da dibîne ku heft çêlekên qelew, heft çêlekên zêf dixwin û heft sinbilên hêşin û heft sibilên hişk dibîne. Yûsuf Pêxember vê xewnê tebîr dibe û dibêje heft salan têrbûn û bereket çêdibe, pişt ra jî heft salan birçibûn û tuneî çêdibe (Quran, Yûsuf: 12/46).

Di çand û folklorê kurdan da jî hejmara heft, wek hejmarek pîroz hatîye dîtin. Di destan û çîrokan da ev hejmar gelek zêde tê bi kar anîn. Bo nimûne Heft bira, heft tebeqe binê erdê, heft sal, heft roj, hûtê heft serî, heft şev û heft roj û hwd. Dîsa meriv bi heft bavê xwe tê nasîn.

Di çîrokê da hejmara heft weha derbas dibe:

Varyanta Iê

“... *Perîşan Xanimê hema çewa ku, dawî li vê benda lorandina xwe anîye, xwe ji birca Seraya Îshaq Paşa ya herî bilind, ji jor da berdaye xwarê. Çaxê ku ew ketîye erdê, piştî wê di heft cihan da şikesîtye ...*” (Tîmar, 2021: 112).

5.7.2. Hejmara Çil (40)

Hejmara çil, di çanda rojhelata navîn da bi fonksiyon derdikev pêş me. Di folklorê da hejmara çil, yek ji hêjmarên herî bi efsûnî ye û di rojhelata navîn da gelek berbelav e. Ev hejmar di nav dîn û bawerîyan da û terîqetan da xwedan girîngîyek berbiçav e. Wekî nimûne çil roj di înzivayê da mayîn, di çil rojî da paqijbûna ji qirêjîya manewî û hwd. Di çan da gel da, jin piştî danîna hemla xwe, çil rojî di nava cî û nivînan da dimîne. Dergûş dema dibe çil rojî tê qebûlkirin ku wî merheleyeke ji temenê xwe derbas kirîye. Di salnameya gel da merhaleya çile heye. Çileya pêşîn û çileya paşîn du merheleyên girîng ên demsala zivistanê ne. Çil roj, çil sal, çil kes di folklorê da çend biwêjên girîng in. Di çîroka Xelîl Beg û Perîşan xanimê da hejmara çil di varyanta yekê û ya sisêyan da weha derbas dibe:

Varyanta Iê

“... Ji kerema xwe ra, herin ji Behlûl Paşa ra bêjin, bira hema çil rojî li min sebir ke. Bo ku ez hinekî di ser xwe da bêm, hişê min were serê min ...” (Tîmar, 2021: 108).

Varyanta IIIyan

“... Dayê rabe çil carîyan, çil bar hiri li hêştiran bide barkirin. Ez ê derkevime ser çemê Nezerê. Dibe ku em heta êvarê neyên, li ku Xwedê hez bike em ê vê carê vegerin û em ê vê bi heval bin...” (Îşler, 2016: 163-163).

5.7.3. Hejmara Hezar (1000)

Hejmara hezar, piranîyeke bêkêmahî fade dike. Di civakê da, di jiyana rojane da, ev hejmar di nava biwêjên mîna; hezar sal, hezar car, hezar derd û dewa, hezar rê û dirb da tê bi kar anîn.

Di çîroka Xelîl Begê û Perîşan xanimê da hejmara hezar, tenê di varyanta sisêyan da weha derbas dibe:

Varyanta IIIyan

“... Carîyan ji Perîşanê ra gotin: Perîşan! Tu tenê bi serê xwe hezar mihî didoşî. Em sî berîvan jî dikarin hezar mihî bidoşin ...” (Îşler, 2016: 153).

Encam:

Mijar bi gelemperî di bin pênc serenavan da hate vekolandin. Di beşa dayîna kurteya çîrokê da sê epîzotên çîrokê esas hatin girtin. Di van epîzotan da ji nêzik va hat dîtin ku herçiqas di navbera varyantên çîrokê da hinek cudahî hebin jî ew ne cudahiyên esasî ne. Di derheqê mekanê lehengan da hevbeşîyek tune ye. Xelîl Beg ji bajarê Bazîdê ye û Perîşan Xanim jî bi eslê xwe ji devera Botan e û malbata wê di her demsala havînê da tê li Subhangola navbera navçeya Çardêran û Bêgirî ya Wanê da konê xwe vedide û dema xwe derbas dike. Di her sê varyantên çîrokê da jî ji aliyê statûya civakî ya lehengan va yanê statûya Xelîl Beg û Perîşan Xanimê da guhertin qet nehatin dîtin, her du leheng jî ji mala mîran in û xwedîyê eşîrên mezin in.

Hevdîtina lehengan di her sê varyantan da jî bi rengeke hevpar derket pêş me. Xelîl Beg û Perîşan Xanim di her sê varyantanda jî li ser pêşniyaza Xeloyê Fesad xebera wan ji hev çêdibe û ew hev û din dibînin û nas dikin. Di prosesa hevdîtîna da her du leheng di xewnê da hev û din dibînin û gustîlên xwe bi hev ra diguherin.

Di çîrokê da di her sê varyantan da jî epîzota nêçîrê û ya setrencê du hevbeşiyên sereke ne. Mirina Xelîl Beg û Perîşan Xanimê di tevahîya varyantên çîrokê da kêm zêde bi rengeke hevbeş derbas dibe. Mirina Xelîl Begê li ser agahiyên nerast yê Xeloyê Fesad û bi emr û fermana

Behlûl Paşa dibe û mirina Perîşan Xanimê jî li ser fesadîya Xelo û biryarên Pehlûl Paşa yê nerast di întîharkirinê diqewime.

Ji aliyê karakterên çîrokê va navê Mîrê Bazîdê di varyanta yekê û ya duduyan da Behlûl Paşa ye û di varyanta sisêyan da jî Mehmûd Paşa ye, lê wisa tê xwiyakirin ku her çiqas navê mîr cuda be jî ew kes Behlûl Paşa ye.

Di beşa avahîsazîya motîfan da me dît ku di varyanta yekê û ya duduyan da şeş (6) motîf hatine bi kar anîn û di varyanta sisêyan da jî neh (9) motîf hatine emilandin. Ev agahî jî dide xwiyakirin ku ji aliyê dewlemendîyê va varyanta herî dewlemend ya sisêyan e. Lê meriv nikare bibêje di çîrokê da bi tenê ev motîf hene. Bê guman bi xebatên cuda cuda wê zêdetir motîf di çîrokê da werine tesbîtîkirin. Di vekolîna me da motîfên mîtolojîk derneketin pêşîya me.

Çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê, gelek zêde di bin tesîra destana Mem û Zîna Ehmedê Xanî da maye. Wisa tê xwiyakirin ku destana Mem û Zînê çawa li gelek destna û çîrokên din ên kurdî kirîye were jî li ser vê çîrokê kirîye. Motîfa xwenê û sahneya setrencê bi piranê wek a Mem û Zînê qewimî ye.

Çîroka Xelîl Beg û Perîşan Xanimê di çanda folklorê kurdan da cihê bi qîmet girtîye. Çîrok, ji aliyê gelek dengbêjan va wekî kilam hatîye gotin. Ji wan dengbêjan hinekên wan ev in: Dêngbêj Husêynê Cângorânê, Dengbêj Kinyas, Dengbêj Zahiro û Dengbêj Hüseynê Çatê.

Di vekolîna da em li ser vê mijarê rastî tu xebateke akademîk nehatin. Ev yeka jî dide xwiyakirin ku lazim e lêkolîner li ser vê çîrokê vekolînen cuda cuda bikin.

ÇAVKANÎ:

- Doğan Kaya, (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Weş. Akçağ, Ankara.
- Ehmedê Xanî, (2010). *Mem û Zîn*, Weşanên Wezareta Çandê û Geştûgeriyê, Ankara.
- Fettah Tîmar, (2021). *Destanên Kurdî I-II*, weşanên “Ar”, Stenbol.
- Hikmettin ATTI, (2013). *Lêkolîneke Folklorî Li Ser Destana Mem û Zînê*, (Teza Mastirê ya neçapkirî), Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yê li Tirkîyeyê, Mardîn.
- Îkram Îşler, (2016). *Mîrza Mihemed û Çavreşa Qîza Mîrê Ereban*, weşanên Sîtav, Wan.
- Karzan Mihemed, (2013). *Geştî Kont Dusêrsî Bo Kurdistan (1839-1840)*, Binkey Jîn Yayınları, Süleymaniye.
- Mehmet Gültekin, (2014). *“Batılı Eski Gezginler ve 1800-1900 Yıllarında Bayezid”* [<https://gilidax.wordpress.com/2014/01/11/dogu-bayazit-tarihi/>], (Ragehandin:10.01.2022).
- Pertev Naili, Boratav, (2003). *100 Soruda Türk Folkloru*, Weşanên K. Kitaplığı, İstanbul.
- Rohat Alakom, (2013). *Di Folklorê Kurdî de Serdestiyeke Jinan*, Çapa Duyem, Weşanên Awesta, Stenbol.
- Quran*, Sûreya Yûsuf: 12/46.
- Umay Günay, (1999). “Folklor Mahsullerinin Tabiatı”, *Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler*, I-II. İstanbul.

Zeynelabidin Zinar, (2009). *Di Çanda Kurdî De 37 Şaxên Zanistiyê*, Weşanên Pencînar, Stockholm.

ÇAVKANİYÊN ELEKTRONİK

<https://www.youtube.com/watch?v=N455MYT vz2k>
(Ragehandin: 15.02.2022, Saet:10: 00)

<https://www.youtube.com/watch?v=FwHJh0XQgeU>
(Ragehandin: 15.02.2022, Saet:10: 15)

https://www.youtube.com/watch?v=c3buZEs_FQQ
(Ragehandin: 15.02.2022, Saet:10: 30)

<https://www.youtube.com/watch?v=IdKRDtbOWmw>
(Ragehandin: 15.02.2022, Saet:10: 45)

HALİL BEY İLE PERİŞAN HANIM'IN HİKÂYESİNİN ANALİZİ

Özet:

Hikâyeler, genel olarak Dünya Edebiyatında ve Kürt edebiyatında birçok araştırma konusu olmuştur. Tanım olarak hikâye, gerçek ya da gerçeğe yakın bir olayı edebi bir üslupla aktaran kısa düzyazı şeklindeki anlatıdır. Hikâye; kısalığı, olay örgüsünün basitliği ve kahramanların sayısının azlığıyla romandan ayrılır. Hikâyede genellikle olayın cereyan ettiği sınırlar bellidir, anlatıcı konuyu derinlemesine inceler, anlatım şekli de açık ve nettir.

Halil Bey ve Perişan Hanım'ın hikâyesi edebi bir formata girerek Kürt Halk Edebiyatı ve Folklorunun bir ürünü haline gelmiştir. Hikâye; Serhad bölgesinin Doğubayazid ilçesi ile Suphangöl arasında geçmektedir. Başlıca kahramanları Behlül Paşanın yeğeni Halil Bey ve Millî Aşiretinin Lideri Ömer Ağa'nın kızı Perişan Hanım'dır. Hikâyede bir yandan aşk, diğer yanda da ihanet, yokluk ve sefalet vardır. Bu çalışmada hikâyenin varyantları, anlatıcı ve muhtevası, dili, kahramanları, olayın gerçekleştiği yer ve oluş şekli irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Hikâye, Serhad, Halil Bey, Perişan Hanım, Behlül Paşa.*

ANALYSIS OF THE STORY OF MR. HALİL AND MRS. PERİŞAN

Abstract:

The stories have been the subject of many researches in world literature and Kurdish literature in general. By definition, a story is a short, prose narrative that narrates a real or near-real event in a literary style. The story differs from the novel with its brevity and simple plot and few protagonists. In the story, the boundaries of the scene are generally explored, the narrator examines the subject in depth and the narration is clear. The story of Mr. Halil and Mrs. Perishan also took a literary form and became a product of Kurdish Folk Literature and folklore. Story; It passes in the Serhad region, in the region between Doğubayazid district and Subhangöl. Its main heroes are Mr. Halil, the nephew of Behlül Pasha, and Mrs. Perishan, the daughter of Omer Agha, the leader of the National Tribe. In the story, there is love on the one hand, and betrayal, absence and misery on the other. In this study, the variants of the story will be examined in terms of the narrator and its content, language, heroes, the place where the event took place and the way it happened.

Keywords: Story, Serhad, Mr. Halil, Mrs. Perişan, Behlul Pasha.